

УДК 347.64(477.8)

Рудий Н.Я.

СИСТЕМА НАГЛЯДУ ЗА НАЛЕЖНИМ ВИКОНАННЯМ ОПІКУНОМ ТА КУРАТОРОМ СВОЇХ ОBOB'ЯЗКІВ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ (ПЕР. ПОЛ. XX СТ.)

У статті описано систему наглядових та контролюючих органів, що відслідковували діяльність опікунів та кураторів майна в галицькому суспільстві першої половини XX ст. Дослідження побудоване на архівних матеріалах, а це безперечно дає можливість краще зрозуміти переваги та недоліки нагляду за опікунською діяльністю того часу.

Ключові слова: опіка, куратор, гмінна сирітська рада, повітовий суд, опікуваний, курант.

Постановка проблеми. Питання нагляду за належним виконанням опікуном та куратором своїх обов'язків на території Галичини (пер. пол. XX ст.) висвітлені недостатньо. Фактично в науковій літературі подано окремі аспекти даної тематики, а цілісного дослідження, яке б охоплювало всю систему наглядових інстанцій, їх безпосередню практичну діяльність, за розглянутий період немає. В недостатній мірі викладено архівний матеріал, який допомагає більш повно зрозуміти переваги та недоліки нагляду за опікунською та кураторською діяльністю.

Стан дослідження. У юридичній науці проблемою інституту опіки та кураторства займався К. Левицький, але його дослідження є досить поверхневі і стосуються загалом австрійського цивільного права. Більш детально розглядають як інститут опіки, так і безпосередньо нагляд за нею, Н.М. Крестовська та С. Бегей. Окремо ці питання в етнологічному ракурсі розглядав С. Макарчук. Разом з тим, комплексного історико-правового дослідження даної теми ще не існує.

Автор ставить собі за мету, використовуючи дослідження своїх попередників, ґрунтовно розглянути систему нагляду за належним виконанням опікуном та куратором своїх обов'язків на території Галичини визначеного історичного періоду та виокремити його переваги і недоліки.

Виклад основних положень. Проблема бездоглядності дітей, які в силу певних життєвих обставин залишились без батьківської опіки, є важливим для будь-якого цивілізованого суспільства. Намагання як безпосередньо суспільства, так і держави, забезпечити таким дітям опіку завжди супроводжувалось не менш важливим питанням контролю за діяльністю опікунів.

Необхідність системного державного і громадського контролю за опікунською діяльністю обумовлювалась частими випадками недобросовісного виконання опікунами та кураторами своїх обов'язків.

Такими контролюючими органами в Галичині були гмінні сирітські ради та повітові (міські) суди. Гмінні сирітські ради офіційно почали діяти після 6 грудня 1905

року, коли Президія Вищого Суду у Львові дала наказ усім повітовим судам Східної Галичини запровадити сирітські ради. Прикладом при створенні таких рад мали слугувати 35 рад які вже були створені у Львівському повіті [1]. У великих містах існували окремі кримінальні та опікунські суди [2], які безпосередньо участі в контролі опікунів не брали. В 1907 році у Львові було утворено Товариство опіки над сиротами, яке займалось контролем за діяльністю опікунів в самому місті [3].

Проте спостережно-наглядові функції безпосередньо були зосереджені в руках членів гмінних сирітських рад. Діяльність членів цих рад була неоплачуваною, а, отже, суттєво залежала від фактора добросовісності державних і громадських контролерів. Ефективний захист інтересів опікуваної дитини з боку членів гмінної сирітської ради майже завжди був пов'язаний з відкритим конфліктом з опікуном. Відтак втручання державних, сільських та містечкових самоуправлінських структур у справи опіки не завжди носило активний характер, а сам нагляд деколи носив нерегулярний, а подекуди і чисто формальний характер. Правда такий стан справ був не усюди. Позитивними результатами відзначалась робота сирітських рад в Косівському повіті, де до складу ради входило 12 осіб. Всі питання вирішували колегіально, а повітовий суддя регулярно відвідував гміни для надання консультацій та оперативного вирішування складних справ [4].

Наглядовим інстанціям відносно нескладно було здійснювати нагляд за тим, як опікун розпоряджається поточними готівковими надходженнями. Мова передусім йде про ті випадки, коли малолітнім належала пенсія від держави у зв'язку з втратою годувальника тощо.

Передусім зазначимо, що найменше цей контроль стосувався тих випадків, коли у якості опікуна виступав рідний батько напівсироти. Тут зазвичай діяла презумпція, що ті чи інші суми надходжень були ним витрачені на їхні потреби.

Як приклад, наведемо справу про встановлення опіки над малолітніми Обрембальською Людвіком, Юзефом та ін., що розглядалася в Перемишлянському повітовому суді у 1921-1924 рр. 27 травня 1920 р. померла якась Анна з Дзякович Обрембальська, полишивши чоловіка, 5 самостійних повнолітніх та 6 неповнолітніх дітей „під владою батька” [5]. Оскільки один з її синів - Станіслав Обрембальський, 1897 р. н., ще 1 вересня 1919 р. був призваний до польського війська, покійній, відповідно до уставу від 27 липня 1917 р., належало посіб'я у розмірі 100 марок на місяць [6]. Відповідні управлінські структури Польського війська своїм рішенням від 17 лютого 1921 р. за № 453 [7] визнали, що матері призваного до армії Станіслава Обрембальського належить до виплати сума у розрахунку по 100 марок на місяць за термін від 1 вересня 1919 р. (дата призову сина) по 27 травня 1920 р. (дата її фактичної смерті). Зрозуміло, що означена сума була віднесена до спадкової маси покійної Анни Обрембальської та передана її родині. Однак, у справі не бачимо жодної згадки про те, як ці 900 польських марок були розподілені між дванадцятьма спадкоємцями померлої. Очевидно, що сума була настільки незначною, що судові органи навіть не стали цікавитися її розподілом, коли неповнолітні 6 (шестеро) дітей досягнули повноліття і вийшли з-під батьківської опіки.

Дещо іншою виглядала ситуація, коли опікунчі функції здійснювала біологічна мати напівсиріт. У якості відповідного прикладу візьмемо справу про присудження спадщини Вернюка Михайла [8].

Померлий 1 червня 1918 р. у військовому шпиталі в Пльзені рядовий австрійської армії Михайло Вернюк залишив двох дітей – доньку Євгенію, 10.02. 1911 р. н., та сина Мирона, 23. 08. 1913 р. н.

Починаючи від 1 лютого 1924 р. дітям-сиротам виплачувалося посіб'я по 100 польських марок місячно. Гроші перераховувалися повітовому суду в Олеську як владі надопікунській, а уже ним сирітська рента поміщувалася до Каси Скарбової у Золочеві [9].

Коли у матері-опікунки дітей померлого військовослужбовця Катарини Вернюк виникла нагода придбати у якогось Йосифа Дубаса за 1000 зл ділянку в 1 морг землі, вона звернулася до суду за згодою видати їй на руки з набіглої ренти 1098 зл 36 гр готівкою (різниця мала піти на оформлення угоди про придбання земельної ділянки на ім'я неповнолітніх дітей) [10]. Суд прискіпливо розглянув це звернення і дав свою згоду.

Одночасно, як впливає з матеріалів справи, Катарина Вернюк набагато вільніше (практично безконтрольно) розпоряджалася натуральними доходами з нерухомого майна, яке залишилося у спадок по померлому і було у судовому порядку розподілене між дружиною і дітьми [11]. Контроль за вказаними надходженнями був цілковито формальним, суд задовільнявся усними заявами матері-опікунки про «нормальний стан» ведення господарства.

На нашу думку, пояснення слід шукати лише у тому факті, що господарська діяльність опікунки була загалом не такою прозорою, як стан банківських рахунків сиріт.

Повертаючись до питання про контроль наглядових інстанцій над господарською діяльністю опікуна, відзначимо той момент, що цей контроль був залежним від кількох чинників. По-перше, від ступеня спорідненості між опікуном і опікуваним. Чим ближчим був цей ступінь, тим рідше і з меншою ретельністю державні наглядові служби контролювали стан опіки. Другий визначальний фактор – це спадкова маса (чи її частка), яка належала опікуваному на правах особистої власності. Якщо такого спадкового майна було обмаль чи його не було взагалі, суди і гмінні сирітські ради вважали, що зловживання практично неможливі з причини відсутності самої матеріальної бази таких зловживань.

На підтвердження думки наведемо акт обстеження умов життя чотирьох малолітніх підопічних Івана, Теклі, Олекси і Федора Дякувих з Розважа, здійснений місцевою сирітською радою 15.12.1925 р. на виконання розпорядження Олеського повітового суду [12].

Померлий батько дітей залишив усю спадщину готівкою – на суму 10 крон 62 гелери, жодної нерухомості не було [13]. Опікуном була призначена мати. То ж перевіряючі обмежилися тим, що викликали Марію Дякув, аби з її слів записати відповіді на два питання з стандартного бланку:

Чи господарство малолітніх № будинку 113 добре провадиться і ким? - Господарство посідає лише мати і провадить (його) сама.

Чи будинки і господарський інвентар є в доброму стані? – В доброму стані.” [14].

Більше жодних обстежень не було аж до самої смерті опікунки і навіть після неї, коли молодшому з синів опікуном була призначена старша заміжня сестра. На нашу

думку, такий державний (громадський) контроль був недостатнім, а в деяких випадках зводився до формалізму.

Взагалі, у питаннях опіки, здійснюваної матерями (і особливо матерями-одиначками), повітові суди як наглядові інстанції у опікунчих справах, виявивши факт відсутності майна, належного опікуваним дітям, ставилися до своїх обов'язків формально, не виявляли суттєвого інтересу до становища опікуваних. На підтвердження цього маємо дві схожих справи які збереглися у фондах Олеського повітового суду, а саме про встановлення опіки над малолітнім Шмиковським Яном [15] та про встановлення опіки над малолітнім Зегартовським Мар'яном [16]. Обидві містять по одному аркушу кожна. Діти напівсироти залишилися не лише без офіційно встановленого опікуна, але й без будь-якого наглядового контролю за умовами їхнього життя.

В судовій практиці, щоправда, зустрічаємо і діаметрально протилежні випадки, коли наглядові інстанції цікавилися не лише майновим становищем, але й моральною атмосферою у сім'ї опікуваної дитини, навіть незалежно від її статків. Усе зазвичай залежало від доброї волі самих чиновників.

Приміром, Олеський повітовий суд, здійснюючи перевірку умов життя народженої поза шлюбом Зофії Співак, констатував, що її батько, вахмістр Ян Белінський, перебуває на службі у війську, але «належно ставиться» до утримання дитини [17].

З іншого боку, набагато частіше зустрічаємо в практиці роботи гмінних сирітських рад та повітових судів ознаки бюрократизму і формалізму. Бюрократизм у роботі наглядових інстанцій (передусім повітових і міських судів) знаходив свій вияв у тому очевидному факті, що значна частина сиріт та напівсиріт так і не отримувала офіційного опікуна, який би мав обов'язок захисту їхніх прав у суді, провадження майнових справ і захисту майнових інтересів тощо.

Зустрічаємо ситуації, коли дитина виростала, хоч і під наглядом найближчих родичів, але без офіційного встановлення опікунства. Зрозуміло, що майнові інтереси такої дитини найчастіше страждали, оскільки звіт можна було вимагати лише від офіційного опікуна, натомість неофіційний мав безмежні можливості для зловживань.

Саме з такою картиною зустрічаємося у справі про встановлення опіки над (майном) Москвяк Анною [18]. Якось Анна Москвяк з Дунаєва Перемишлянського повіту ще на поч. ХХ ст. виїхала „до Америки”, позоставивши на найближчих родичів неповнолітнього сина Гілярія Москвяка. Коли ж син підріс, у 1922 р. він самочинно захопив належних матері 5 моргів ґрунту і почав вести самостійне господарство. Родичі кинулися висувати позов про визнання Анни Москвяк безвісти відсутньою з встановленням офіційного куратора для її майна [19].

Маємо вельми показові свідчення керівництва гміни, солтиса громади Дунаїв та кількох сусідів [20] про те, що Анна Москвяк разом з чоловіком ще приблизно 20 років тому виїхала до Америки, її ж син ріс під наглядом родичів, які увесь цей час провадили господарську діяльність на належному його матері ґрунті.

28 вересня 1922 р. повітовий суд виніс рішення про те, що надалі користуватися землею має право якась Катерина Шаравська, але повнолітній Гілярій Москвяк призначається куратором нерухомого майна своєї матері [21]. Рішення суду було досить компромісним, оскільки слід було сподіватися, що у Катерини Шаравської надалі поменшає бажання провадити господарство на землі відсутньої Анни Москвяк

(звітуючи про отримані від господарської діяльності прибутки під пильним наглядом вороже налаштованого куратора) і вона сама відмовиться від цього на користь Гілярія Москвяка.

З вказаної ситуації, на наш погляд, можна зробити два висновки. По-перше, без офіційного встановлення опіки інтереси неповнолітньої дитини відчутно страждали, що зрештою й призвело до конфлікту з родичами. По-друге, жодна з наглядових інстанцій – від гмінної сирітської ради до повітового суду – протягом 20 років не виявила анінайменшого занепокоєння таким станом справ, аж поки конфлікт не перейшов у активну фазу.

Але навіть наявність контролю і втручання з боку наглядових інстанцій ще не гарантували, що майнові інтереси та інші права опікуваного будуть надійно захищені.

Перш за все, не відповідає істині припущення, що наглядові інстанції, передусім гмінні сирітські ради, завжди і всюди стояли в обороні інтересів підопічного у разі його конфлікту з опікуном. Очевидно, що особистий авторитет опікуна в сільській громаді, його зв'язки, а іноді його посадове становище брали гору над очікуваним християнським співчуттям до сироти.

У цьому зв'язку певний інтерес представляє справа про присудження спадщини Гнида Марка та про установа опіки над малолітніми Гнида Василем, Стефаном та ін. [22], що протягом 12 років розглядалася в Олеському повітовому суді.

При перегляді матеріалів вказаної опікунської справи впадає у вічі вельми дивна поблажливості суду та місцевої сирітської ради до самопроголошеного опікуна. Навіть відвертий конфлікт з підопічним Михайлом, який від недбалого опікунства був вимушений повернутися на утримання сестри, не викликав скільки-небудь помітної реакції цих структур. Сирітська рада, покликана захищати передусім інтереси сиріт, не просто виправдала опікуна, а ще й оголосила підопічного винним йому певну грошову суму.

Тим самим право втручання у порядку нагляду у відносини опікуваного і опікуна наглядовими інстанціями було використане, але у інтересах не дитини, а опікуна.

Зустрічаємо й окремі ситуації, коли державні та громадські наглядові інстанції не мали змоги втрутитися, оскільки опікун формально нічого не порушував, хоча обов'язки свої виконував вельми специфічно. Мова йде про ті випадки, коли преференція опікуном надавалася комусь одному з опікуваних малолітніх дітей, натомість інтереси інших відстоювалися не так ретельно. Свідченням цього є справа яку слухав Щирецький повітовий суд як наглядова інстанція у справах про опіку. Ним не було враховано те, що мати-опікунка захищає інтереси молодшої доньки набагато активніше, ніж двох старших дітей [23].

Державний і громадський контроль у багатьох випадках відігравали позитивну роль у тому, що стосується питань реального захисту прав опікуваної дитини. Маємо на увазі ті ситуації, коли саме втручання громадськості стимулювало чи навіть змушувало надміру пасивних опікунів активізуватись по здійсненню своїх обов'язків.

Приміром, мати Михайла Ількава, позашлюбного сина якогось Анджея Ковцуна, протягом 12 років (як впливає з матеріалів справи, позашлюбна дитина народилася ще 18 вересня 1914 р.) не зверталася до судових інстанцій та інших державних наглядових органів.

20 лютого 1926 р. Олеський повітовий суд доручив місцевій сирітській раді провести обстеження умов життя малолітнього Михайла Ількава. До семи стандартних запитань, типографським способом віддрукованих у бланку, чиясь рука у Олеському повітовому суді дописала: 8. Чи Анджей Ковцун дав для дитини якийсь маєток, чи, якщо не дав, який саме маєток посідає? [24]. Іншим почерком (очевидно, члена місцевої сирітської ради) вписана відповідь: Анджей Ковцун одружився з Катариною Берестовою (...) не дав для дитини жодного маєтку, а посідає близько 1/3 морга поля. Належало б тій опікунці потурбуватися про те, щоб він надав якийсь маєток на дитину [25].

26 березня 1926 р. в повітовому суді м. Олеська розглядався позов Анни Ількав до Анджея Ковцуна, «натурального батька неповнолітньої дитини Міхала Ковцуна» [26]. Відповідач, який на той час уже одружився з іншою дівчиною, відверто визнав себе батьком позашлюбного сина Анни Ількав, але пояснив, що не дає нічого на утримання дитини, бо нібито не має жодного маєтку. Мати Михайла Ількава тим не менше внесла аліментний позов.

Науковий інтерес становить той, зафіксований у письмовій формі факт, що саме ініціатива наглядових інстанцій (висловлена кимось у повітовому суді і підхоплена членами місцевої сирітської ради) сприяла активізації зусиль матері-опікунки по відстоюванню законних матеріальних інтересів позашлюбної дитини.

Державні наглядові органи у справах опіки (міські та повітові суди) слідкували також за тим, аби опікунські функції не здійснювали особи, які були позбавлені власної волі, тобто – визнані душевнохворими. Стандартний бланк, який заповнювався судовими чиновниками у разі визнання рішенням судової колегії особи недієздатною, містив пункт, чи той, хто має бути позбавлений власної волі, не був (попередньо призначений) опікуном чи куратором [27]. Тим самим держава намагалася не допустити продовження здійснення функцій опіки громадянами, які втрачали дієздатність внаслідок душевної хвороби. Зрозуміло, що відсторонення від виконання опікунських обов'язків недієздатного опікуна цілком відповідало інтересам опікуваного.

Отже, підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що до наглядових та контролюючих органів за належним виконанням опікуном та куратором своїх обов'язків на території Галичини (пер. пол. XX ст.) входили гмінні сирітські ради та повітові (міські) суди. Судді фактично координували діяльність сирітських рад, організовуючи їх з'їзди, надаючи консультації та безпосередньо вирішуючи опікунські справи на місцях. Проблемним питанням було належне виконання сирітськими радами своїх обов'язків або взагалі відсутність таких у гмінах. Поясненням цьому була незацікавленість членів громади брати участь у раді, адже діяльність базувалась на громадських засадах. Держава сподівалась на високий рівень свідомості та культури членів сирітської ради, надаючи пріоритетне право в її участі керівникам сільських гмін, духовенству, вчителям шкіл. Там де такі сподівання держави виправдовувались спостерігаємо належний контроль за опікою та загалом ефективну діяльність відповідних органів.

Список використаних джерел та література:

1. Бегей С. Інститут опікунства в Галичині у XVIII – на початку XX ст. // Вісник Львівської комерційної академії. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2002. - 432 с.- сс. 23-30.

2. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження: Монографія. – О.: Фенікс, 2008. - 332с.- с. 122.
3. Talasiewsch J. Reforma postępowania spadkowego i serocego dla Galicji. – Lwow, - S. 82.
4. Бегей С. Інститут опікунства в Галичині у XVIII – на початку XX ст. // Вісник Львівської комерційної академії. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2002. - 432 с.– с. 29.
5. ДАЛО, Ф. 15, Оп. 14, Од. зб. 661, Арк. 1, 1 зв.
6. Там само, Арк. 3.
7. Там само, Арк. 5.
8. ДАЛО, Ф. 157, Оп. 1, Спр. 94.
9. Там само, Арк. 14.
10. Там само, Арк. 21.
11. Там само, Арк. 10.
12. ДАЛО, Ф. 157, Оп. 1, Спр. 120, Арк. 1, 1 зв.
13. Там само, Арк. 9.
14. Там само, Арк. 1.
15. ДАЛО, Ф. 157, Оп. 1, Спр. 121.
16. ДАЛО, Ф. 157, Оп. 1, Од. зб. 122.
17. ДАЛО, Ф. 157, Оп. 1, Спр. 113, Арк. 4.
18. ДАЛО, Ф. 15, Од. зб. 13, Од. зб. 94.
19. Там само, Арк. 1, 1 зв.
20. Там само, Арк. 3, 4, 5.
21. Там само, Арк. 2.
22. ДАЛО, Ф. 157, Оп. 1, Спр. 100.
23. ДАЛО, Ф. 421, Оп. 2, Спр. 2.
24. ДАЛО, Ф. 157, Оп. 1, Спр. 119, Арк. 1 зв.
25. Там само, Арк. 1 зв.
26. Там само, Арк. 3.
27. ДАЛО, Ф. 15, оп. 15, Од. зб. 1501, Арк. 2 зв.

Рудый Н.Я. Система надзора за надлежащим выполнением опекуном и куратором своих обязанностей на территории Галичины (пер. пол. XX ст.)

В статье дано описание системы надзорных и контролирующих органов, которые отслеживали деятельность опекунов и кураторов имущества в галицком обществе первой половины XX столетия. Исследование построено на архивных материалах, что, несомненно, дает возможность лучше понять преимущества и недостатки надзора над опекунской деятельностью того времени.

Ключевые слова: опекунов, куратор, сиротский совет, опекаемый, курант.

Rudiy N.Ja. The system of supervisory for the carrying out guardian and curator's duty in the properly thoroughly in the Galichina (the first part of XX th century).

The article deals with a system of supervisory and control bodies that monitored the activity of guardians and curators of property in the Galician society of the first half of the 20th century. Research is based on the archive materials and this clearly provides an opportunity to better understand the advantages and disadvantages of supervision and control over custodial activity of that time.

Key words: guardianship, curator, Board of guardians,

Надійшла до редакції 18.05.2009 р.